

Kapitoly
z fonetiky a
fonologie
českého jazyka

Marek Lollok

Zvuková stavba souvislé řeči

- rovina suprasegmenální

Tzv. prozodické (modulační) prostředky:

- síla hlasu
- výška hlasu
- tempo
- pauzy
- barva hlasu

Síla hlasu

- proměna síly hlasu souvisí s hranicí slov, s rytmem jazyka, se slovním a větným přízvukem; mimo to může sdělovat postoj konkrétního mluvčího k dané skutečnosti

Výška hlasu

- významotvorné jsou zejména změny výšky hlasu

Tempo

- rychlost artikulační práce; pro určitý jazyk je obvykle udáváno počtem slabik na určitou jednotku
- v různých jazycích se liší

Pauzy

- přerušování řečové činnosti z logických důvodů a také z fyziologických příčin (doplnění dechu)
- je signálem terminálního předělu
- absolutní pauza signalizuje hranice promluvy
- rozlišujeme: a) komunikativní, odlišující větší řečové celky; b) fakultativní (nemusí být vždy realizována)

Barva hlasu (tembre)

- je spíš složkou estetickou
- může sloužit k identifikaci mluvčího, z hlediska významu však není podstatná

Slabika (sylaba)

- základní seskupení fonémů v jazyce je (fonologická) slabika
- tvoří ji slabičné **jádro** (nucleus) a **svahy** slabiky (praetura; coda)

Slovní přízvuk

- souvisí s rytmem jazyka
- rytmus mluvené řeči je dán systematickým opakováním určitých zvukových prvků, jejich organizací, uspořádáním a využitím
- základem rytmu v určitém jazyce je slovní přízvuk

- čeština má přízvuk stálý, vždy na první slabice slova nebo slovního spojení (tj. včetně slabiční předložky 'na západ, 'pro sebe apod.)
- pravidla přízvukování jsou intuitivní, osvojují se společně s osvojováním mateřského jazyka
- český slovní přízvuk není významotvorný, ale má svou důležitost, protože odlišuje (jako tzv. hraniční signál) spojení dvou slov od slova jediného (např. je 'den x 'jeden; to 'pivo x 'topivo; ta 'jemná x 'tajemná)

Některá slova, obvykle jednoslabičná, přízvuk nemají:

- **příklonky** – přiklánějí se ke slovu předcházejícímu a tvoří s ním jeden rytmický celek (např. ´řekl mi; ´viděl ho; ´rád bych; může jich být i více: ´lépe jsem si to ´rozmyslel)
- **předklonky** – nepřízvučná slova, která předcházejí přízvučným (Jak ´ohnivý ´mrak se ´roztáhl.)

Přizvukování slabičných předložek

- přízvuk následujícího slova obvykle přejímá předložka (´do lesa, ´na pole)
- spojení s jednoslabičnou předložkou tvoří jednu těsnou zvukovou jednotku, v tomto smyslu není rozdíl mezi předložkou a předponou (´do stanu; ´dostanu)

Odchytky

- následuje-li sousloví, sémanticky podstatné, slovo relativně delší
(´Pojede na ´olympijské ´hry.; ´Stanul na ´nejnebezpečnějším ´místě.; ´Dostal se do ´příliš ´nebezpečné ´situace.)

Vedlejší přízvuk

- uvnitř slova ve víceslabičných slovech
- ve slovech složených (´černo´bílý, ´česko´polský)

Zvukové prostředky větné

Intonace – zvuková podoba promluvy; realizuje se nejen pohybem výšky tónu, ale i silou hlasu, tempem i kombinací těchto prostředků

- normována nejsou jen pravidla výslovnosti hlásek a hláskových spojení, přízvukování slov a slovních spojení, ale také členění celkového přednesu souvislé řeči

Frázování – členění souvislé řeči na jednotlivé promluvové úseky souvisí jak s intonací, tak s místem větného přízvuku (důrazu)

- členění řeči je těsně spjato se smyslem, významem, a obsahem promluvy, s fyziologickou stránkou řeči a současně rytmizuje projev

Frázování

- významové členění promluvy na logické celky
- věta, coby základní jednotka souvislé řeči, obvykle není pronesena vcelku, mluvčí ji pomocí různých zvukových prostředků člení na kratší větné (promluvové) úseky; např. *Policisté se zhostili nesnadného úkolu ve velmi krátké době.; Poslechněte si oblastní předpověď počasí pro českou republiku.*
- častou chybou z hlediska logického i rytmického členění věty je rozpojování těsných spojení; např. *Je to opravdu poutavá hračka pro děti japonské výroby.*

Větný přízvuk

- ve větě i větném úseku jsou určitá slova zdůrazněna, vytčena, popřípadě postavena do protikladu k jiným slovům ve větě
- různé prostředky zdůraznění: slovosled, využití zdůrazňujícího výrazu, zvukové prostředky → **větný přízvuk** (intonační centrum; logický přízvuk; důraz)
- dochází zde k zesílení přízvučné slabiky, ke zvýšení (či snížení) tónu této slabiky i k jejímu prodloužení
- větný přízvuk je vždy spojen s významovým jádrem výpovědi

- v klidné neutrální větě je větný přízvuk většinou na konci:

Díval se **na televizi**.

Odešla jsem **nakoupit**.

Včera hlásili **v rozhlase**, že se zhorší **počasí**.

- změna místa větného přízvuku může změnit smysl věty;
často signalizuje i změnu emocionálního postoje mluvčího

Děti zasadily v parku lípu.

Intonace

- intonací v užším slova smyslu označujeme výškovou, tónovou modulaci v průběhu mluvené řeči; úzce souvisí s melodií řeči
- směr **vzhůru**, **dolů**, nebo se výška **udrží na jedné rovině**
- intonace souvisí s větným členěním, resp. s větnými úseky
- rozlišujeme: a) kadenci úseků koncových; b) kadenci úseků nekoncových

Takt

- je skupina slabik patřících k jednomu slovnímu přízvuku
- v češtině jsou nejčastější dvoj- a trojslabičné takty tzv. sestupné (*Děti se vrátily po jídle domů.*)
- je-li takt delší než 3 slabiky, uplatňuje se tzv. vedlejší slovník přízvuk (fakultativní; je důležitý zejména u složených slov): *zeměkoule, samoobsluha*
- rovněž více jednoslabičných slov vedle sebe tvoří dohromady takt (*To se mi nelíbilo. To by byl nevděk. Má strach z prohry.*)

Výpovědní/taktový úsek, taktová skupina

- správné členění mluvené řeči na jednotlivé úseky se nazývá **frázování**
- výpověď je uzavřena významově, intonačně, je pro ni charakteristický **větný přízvuk**, tj. zvýraznění určité části věty, o níž mluvíme jako o jádru výpovědi
- obvyklý slovní pořádek (objektivní slovosled) je pořadí **výpověď–jádro**: *Dívali jsme se na televizi.*
- opačný pořádek: **jádro–výpověď** je u subjektivně zabarvených výpovědí: *Pěkně jste to napsali.*